

Афанасьєв О. І.

*доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії, історії та політології,
Національний університет «Одеська політехніка»*

Василенко І. Л.

*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри журналістики, політології та соціальних комунікацій,
Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку,
член національної спілки журналістів України*

НАРАТИВ І КОМУНІКАЦІЯ

Головною метою комунікації, в тому числі і міжкультурної, є взаєморозуміння. Існує багато структур, особливо у рамках діалогу, які треба враховувати, заради взаєморозуміння. Однією з них є наративна організація комунікативного процесу.

Наратив це своєрідна історія, але не одна-єдина і не просто розповідь. Наратив складається з великої кількості різноманітних історій, які учасники діалогу розповідають один одному, хоча мають на меті щось описати, пояснити, витлумачити, пожартувати чи обуритись. Але все це має вигляд розгорнутих або згорнутих історій з певною досить складною структурою. Ці розповіді доповнюють одна одну, іноді навіть суперечать одна одній, але загалом дають картину цілей, як головних, так і другорядних, засобів їх досягнення, послідовності дій тощо.

Серед структурних елементів наративу відзначають, по-перше, наявність кінцевої мети розповіді, з якої всі згадувані події отримують пояснення. По-друге, у наративному описі має місце добір найважливіших подій, що безпосередньо стосуються кінцевої мети. А все інше відкидається. По-третє, у наративі здійснюється впорядкування подій у певну часову послідовність, яка не відповідає дійсності. Кожна наступна подія, як правило, видається наслідком попередньої події. Крім того, в оформленій історії можуть міститися демаркаційні знаки, які дають змогу визначити початок і кінець історії: «жили-були...», «одного разу, у далекі часи...», «чи знаєте Ви про те...», «...ось і все», «...на цьому я закінчую». Завдяки використанню зазначених характеристик, надається сенс тій чи іншій послідовності подій і певному напрямку життя. По-четверте, наратив певним чином оформлений як стабільний, прогресивний або регресивний. Наприклад,

у стабільному наративі дійова особа, яка виступає лиходієм на початку, не може стати героєм наприкінці. У прогресивних і регресивних наративах можливі зміни характерів, але тоді в оповіданні має бути пояснення причин такої трансформації.

Наратив як оповідь, що підпорядковується певній меті, під яку вибудовується сюжет розповіді та відбираються факти і події, виступає непереборним елементом наших уявлень про світ. Хоча деякі елементи наукових текстів на кшталт дедуктивних висновків, класифікацій або історичних хронік не є наративними, часто структура наративу пронизує і наукові тексти, особливо гуманітарні, неявно зумовлюючи розстановку комунікативних акцентів.

Якщо не враховувати наративні структури, то усяка розповідь, будь яка історія виглядає закономірною послідовністю, яка ніби то саме так і відбувалась в реальності. Але це лише наївне враження. Реальність не зовсім така, а часто зовсім не така. І загалом дуже непросто віднайти більш-менш адекватний наратив. Заради взаєморозуміння всі учасники діалогу повинні налаштовуватись на такий пошук.

Слід наголосити, що наратив не є простим описом наявних речей і подій, що відбуваються, і, як правило, не є запланованим викривленням реальності. Історії розповідаються з певних позицій, у певному контексті, через що представляється далеко не вся реальність, та й то порізно. Водночас опис подій не є винятковим винаходом оповідачів, оскільки говорить про реальні речі та події. Прикладом можуть слугувати тексти в підручниках з історії, коли історичні події, що справді мали місце, вибудовуються в контекстах розвитку, прогресу чи навпаки – занепаду, не кажучи вже про ідеологічні інтерпретації.

У політологічних контекстах іноді виокремлюють стратегічний наратив. Стратегічним наративом загалом вважають загальнодержавні цілі, засоби їхнього досягнення, відповідні моральні, історичні економічні і інші аргументи, які пов'язані між собою у певну розгорнуту розповідь, що і робить усе це наративом. Вони також набувають вид лозунгів, символів, програм тощо, де можна вгледіти прихований, згорнутий наратив.

Звісно, стратегічні наративи тісно пов'язані з загальнонаціональними і культурними наративами, оскільки політичні складові завжди вбудовані в культурні структури. Стратегічні наративи можуть бути головними в культурі певного народу, особливо у той час, коли він прагне національного становлення, державного суверенітету, незалежності, і за це точиться боротьба. Тоді цей наратив обслуговує і філософія, і художня література, і музика, і живопис, і інші види культурної діяльності, іноді навіть і релігія.

Але подібне відношення не є загальним і обов'язковим. Коли державні стратегічні цілі загалом досягнені, політика не потребує національної і культурної консолідації навколо себе. Тоді культурні наративи можуть бути незалежними, орієнтуючись на «власні», або більш загальні цілі і потреби: свободу творчості, методи і засоби реалізації творчого потенціалу, екологічні чи інші загальнолюдські або особистісні цінності тощо.

В культурному контексті можуть виникати наративи, які відрізняються від державних і навіть протистоять їм, особливо коли більш-менш значна частина суспільства дотримується зовсім іншого наративу, протилежного задекларованого державою, наприклад дисидентського. Звісно і державні стратегічні наративи можуть відрізнитись від національних і культурних наративів, суперечити їм, хоча загалом потребують узгодження. Оскільки держава має великі важелі впливу, від законодавства до пропаганди, особливо в тоталітарному або авторитарному суспільстві, вона може підкоряти собі національні і культурні цінності, навіть видавати свої вузько-групові інтереси за загальнонаціональні або навіть загальнолюдські. Саме в такій ситуації формуються наративи, здобрені численними міфами. Ступінь неадекватності таких наративів є дуже високою. Але це можливо тільки тоді, коли пропаганда добре узгоджується з відповідною художньою літературою, живописом, музикою, театром, архітектурою, філософією і зокрема з наукою, особливо історією, літературознавством. Тут навіть потрібні не стільки владні вказівки і законодавство, скільки створені владою особливі соціальні умови, виражені у відповідних наративах. В цих умовах саме потрібні люди виявляються, визнаються, роблять політичну чи творчу кар'єру, і їхня творчість розвивається і розгортається, знаходячи широку підтримку і значний вплив. Так закріплюється той культурний контекст, який М.Фуко назвав дискурсом. Дискурс є чимось набагато більшим, ніж просто текст з наративною структурою. Радше, це є наратив разом із тією соціальною та культурною практикою, до якої він належить і яка багато в чому визначає життя наративу. В цьому дискурсі формуються відповідні владні і творчі еліти.

Вказаний дискурс і його наративи майже не рефлексуються, бо є засобом життя для більшості людей, тобто є їхньою реальністю. Усі політичні або культурні і навіть природні події, висловлювання і вчинки людей пояснюються, виходячи з цінностей, схем і навіть термінів даного наративу. Можна навіть сказати, що люди живуть не в природному чи соціально-культурному середовищі, а саме в наративах. Зрозуміло, коли культурні наративи не співпадають, представники різних культур не

розуміють один одного, не можуть оцінити поведінку інших, не можуть передбачити відповідні події чи вчинки. Така ситуація може мати місце і в рамках однієї культури, і навіть в рамках буденних, релігійних, наукових відносин, якщо відповідні наративи не співпадають. Побачити її з іншого боку можуть лише індивіди, здатні до глибокої рефлексії, або особи, знайомі з перевагами інших культурних контекстів. Саме тому люди часто не бачать, здавалось би, очевидного. Це породжує трагічні ситуації непорозуміння, яких так багато в сучасних подіях. Але розуміння загального механізму виникнення і закріплення будь якого наративу дає і надію на порозуміння.

Таке порозуміння починається з пошуку співпадаючих наративів, скажімо, побутових, наукових, релігійних, мистецьких, професійних. Цей майданчик може буди розширений пошуком не тільки співпадаючих, але і схожих наративів. Наступний дещо ризикований крок це зіставлення, порівняння і обговорення протилежних наративів. Дискусії стосовно їхнього виникнення і поширення можуть мати певний ефект порозуміння.

Більш радикальний шлях – це зміна самого культурного контексту, дискурсу, насамперед політично-ідеологічного з неадекватними стратегічними наративами. Це потребує зміни самого політичного режиму. Наслідком буде зміна стратегічного наративу і відповідних ідеологічних і політичних настанов. Це, звісно, змінить орієнтацію людей, багато з яких, так би мовити, прозріють. Але щоб змінити загальнокультурний контекст, який підживлював політико-ідеологічні наративи і формував відповідні еліти, потрібен буде значно більший час, мабуть кілька поколінь.